

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/kresy/81611,Nowe-dokumenty-archiwalne-do-dziejow-Dzierzynszczyzny.html>

Rynek w Kojdanowie w 1918 roku

ARTYKUŁ

Nowe dokumenty archiwalne do dziejów „Dzierżyńszczyzny”

OKRES HISTORYCZNY

(1922-1939) II Rzeczpospolita

Autor: JAN SZUMSKI 24.05.2021

Tragiczne dzieje polskiej mniejszości narodowej w Związku Sowieckim od początku lat 90. ubiegłego stulecia funkcjonują w obiegu historiograficznym głównie za sprawą pionierskiej rozprawy prof. Mikołaja Iwanowa *Pierwszy naród*

ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939.

Badane są one w niej na przykładzie tzw. eksperymentu polskiego – polskiego rejonu narodowościowego im. F. Dzierżyńskiego (*Dzerżinskij pol'skij nacional'nyj rajon, Dzerżynščina*), jedyne na Białorusi i drugiego w Związku Sowieckim, obok polskiego rejonu narodowościowego im. J. Marchlewskiego (*Marhlevskij pol'skij nacional'nyj rajon, Marhlevščina*).

Od czasu publikacji Iwanowa ukazało się szereg mniejszych prac, które podejmowały różne aspekty sowieckiej polityki wobec Polaków w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej. W odniesieniu do innych tematów zazębiających się z tematyką funkcjonowania mniejszości polskiej w Sowietach, jak chociażby represje wobec Kościoła katolickiego czy dzieje polskiego ruchu komunistycznego w ZSRS w okresie międzywojennym, można już w Polsce znaleźć bogatą literaturę przedmiotu.

Dom Ludowy w Dzierżyńsku w 1932 r. ozdobiony portretem Feliksa Dzierżyńskiego i szyldem w języku polskim. Do 1932 r. miasto nosiło nazwę Kojdanów

Jak likwidowano „Dzierżyńszczyznę”

W historiografii został utrwalony obraz, zgodnie z którym „Dzierżyńszczyzna” została zlikwidowana w lipcu 1937 r. w trakcie wielkiego terroru, dwa lata po likwidacji „Marchlewszczyzny” na Sowieckiej Ukrainie. Nowe materiały archiwalne, dotyczące historii powstania i likwidacji „Dzierżyńszczyzny”, wydobyte z archiwów białoruskich, niedostępne i nieznanne szerzej badaczom polskim, pozwalają jednak spojrzeć na ten problem z innej perspektywy.

Prowadzone antypolskie społeczno-polityczne kampanie propagandowe kształtowały wizerunek Polski i Polaków jako „wrogów” i „wspólników faszyzmu”. W społeczeństwie białoruskim ukształtował się negatywny wizerunek Polski i Polaka.

W szczególności, punktem zwrotnym w funkcjonowaniu rejonu stworzonego na początku 1932 r. był rok 1934. Anulowano wówczas wyniki paszportyzacji i przeprowadzono drugą, która znacznie zmniejszyła odsetek Polaków. Przeprowadzono czystkę w rejonowym Komitecie WKP(b), w wyniku której z 314 komunistów 61 zostało wydalonych z partii i oskarżonych o związki z „polską tajną policją”. W latach 1934-1936 przekształcono większość polskich szkół w białoruskie i rosyjskie.

„Raspoljačenije” sowieckiej Białorusi

Uchwała o likwidacji polskiego rejonu narodowościowego im. Dzierżyńskiego, podjęta na lipcowym posiedzeniu KC KP(b)B w 1937 r., stanowiła ważny, ale nie decydujący element rozwiązania całej „polskiej kwestii” w BSRS. Likwidowano też wszystko, co miejscowi komuniści tworzyli w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. w nadziei na eksport rewolucji do Polski – polskie szkoły, domy dziecka, stowarzyszenia twórcze, *pol'rabfak*¹ przy Białoruskim Uniwersytecie Państwowym, sekcje polskie przy Akademii Nauk BSRS itd. Finalnym akordem tego dramatu była „operacja polska” NKWD, w wyniku której w latach 1937-1938 w rejonie dzierżyńskim represjonowano 509 osób, z czego 434 skazano na śmierć, co stanowiło 85,2% ogólnej liczby osób wówczas tam aresztowanych. Był to jeden z najwyższych wskaźników skazanych na najwyższy wymiar kary, nie tylko na Białorusi, ale w całym Związku Sowieckim. Większość z nich została oskarżona o „szpiegostwo”, „wrogą działalność” oraz przynależność do „Polskiej Organizacji Wojskowej” (POW).

Prowadzone antypolskie społeczno-polityczne kampanie propagandowe kształtowały wizerunek Polski i Polaków jako „wrogów” i „wspólników faszyzmu”. W społeczeństwie białoruskim ukształtował się negatywny wizerunek Polski i Polaka, a przez kolejne półwiecze dziejów BSRS „kwestia polska” była tematem tabu: prawie nie funkcjonowała w przestrzeni publicznej oraz narracji historycznej na Białorusi”.

Mapa z teki edukacyjnej IPN „Operacja polska” NKWD 1937-1938 przedstawia m.in. wskazanie położenia poza wschodnią granicą II RP tzw. Polskich Rejonów Narodowych w ZSRS

Praca dr. Wialikiego

Tłumaczenie na język polski publikacji białoruskiego historyka dr. Anatola Wialikiego, poświęconej dziejom polskiego rejonu narodowościowego w BSRS – „Dzierżyńszczyzna” 1932-1937. Rejon skazany na likwidację – inauguruje serię wydawniczą „Polacy w Rosji i Związku Sowieckim” wydawaną pod auspicjami Instytutu Pamięci Narodowej. Książka ma się ukazać w połowie przyszłego roku. Zawiera ona przekrojową analizę polityki sowieckiej wobec Polaków obywateli sowieckich na przykładzie „Dzierżyńszczyzny”, a obok niej także wybór dokumentów.

Punktem zwrotnym w funkcjonowaniu rejonu stworzonego na początku 1932 r. był rok 1934. Anulowano wówczas wyniki paszportyzacji i przeprowadzono drugą, która znacznie zmniejszyła odsetek Polaków. W latach 1934-1936 przekształcono większość polskich szkół w białoruskie i rosyjskie.

A. Wialiki jest badaczem stosunków polsko-białoruskich w XX w., dziejów polskiej mniejszości narodowej oraz dokumentów polskiej proweniencji w białoruskich archiwach. Jego dotychczasowy dorobek koncentrował się głównie na dziejach związanych z okresem powojennym. Działalność naukowa dr. Wialkiego była wysoko oceniana przez polskie gremia naukowe i państwowe. W 2010 r. Wialiki był laureatem nagrody „Przeglądu Wschodniego” w kategorii „Dzieje Polaków na Wschodzie”, a w 2019 r. został odznaczony odznaką honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej”, nadaną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Warto przy tym pamiętać, że Wialiki jest przedstawicielem historiografii białoruskiej, co znalazło odzwierciedlenie w przyjętej perspektywie badawczej, polemicznych aspektach interpretacji autora oraz spornym charakterze poszczególnych twierdzeń. Mamy nadzieję, że publikacja przyczyni się do szerszej dyskusji na podejmowany temat.

**Dawny zamek i kościół
ewangelicko-reformowany w
Kojdanowie**

Polskojęzyczna edycja została opatrzona komentarzem, w którym znajdują się wyjaśnienia do fragmentów mogących być dla czytelnika polskiego mało zrozumiałymi. W przypisach redaktora objaśniony został kontekst historyczny; zamieszczono też krótkie noty biograficzne. Dużym wyzwaniem były różnego rodzaju nazwy instytucji oraz przedsiębiorstw i tworzone z nich złożone formy skrótowe ilustrujące nową sowiecką rzeczywistość biurokratyczną. Wykaz skrótów i instytucji występujących w tekście opracował Jan Szumski.

Publikację kierujemy nie tylko do badaczy zainteresowanych historią Polaków na sowieckiej Białorusi, ale również do szerokiego grona czytelników zaintrygowanych dziejami mniejszości polskiej na Wschodzie. Mamy nadzieję, że udostępnienie tych materiałów w języku polskim zachęci do ich wykorzystania w pracy dydaktycznej na różnych poziomach edukacji historycznej oraz w zakresie studiów sowietologicznych.

---

¹ *Pol'skij rabočij fakul'tet* - szkoła dla polskiej dorosłej młodzieży robotniczej.

COFNIJ SIĘ